

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. дбн Емил Трайчев Стоянов

на дисертацията на

НИКОЛИНА АЛЕКСАНДРОВА АЛЕКСАНДРОВА,

редовен докторант по професионално направление 2.4. Религия и теология
(Старобългарска книжнина)

на тема:

„Късносредновековната проповед: красноречие в думи и образи (Рилският дамаскин, РМ 4/10 от библиотеката на Рилския манастир, втората половина на XVII век)“

Представям настоящата рецензия съобразно решение от заседание на научно жури (Протокол № 1/24.07.2020) за избора ми за рецензент и в съответствие с решение на Факултетния съвет на Богословския факултет (Протокол № 12/26.06.2020) и последваща заповед на Ректора (РД 38-300/17.07.2020)

В началото бих желал да отбележа, че подобно цялостно изследване върху Рилския дамаскин, „един от най-богато илюстрираните представители на балканската дамаскинарска книжнина“ (с. 4), досега не е осъществявано в българската специализирана научна книжнина. От тази гледна точка темата на дисертационния труд е актуална и предоставя възможности за задълбочен научно-богословски прочит. Предложената структура е приемлива и уместна за изпълнението на поставените цел и задачи. Бих отбелязал, че, както в самото изложение, така и в структурата, докторантът е направил корекции и допълнения, свързани до голяма степен с препоръките и бележките, отправени към труда в хода на обсъждането за откриване на процедура за защита.

Дисертационният труд е структуриран както следва: предговор, увод, три глави, заключение, справка с приносните моменти, съкращения, книгохранилища, цитирани първични извори, библиография и 11 илюстрации (общо 189 страници). Библиографията включва 200 заглавия на български, руски, гръцки, английски, сръбски, френски и немски език, а научният апарат се състои от 287 бележки под линия.

В Увода е представен Рилският дамаскин в научната традиция – цитирани са специализирани научни публикации, свързани с късносредновековната проповед, и конкретно по темата, като е очертана нуждата от комплексно богословско, филологично и изкуствоведско изследване. „Рилският дамаскин 4/10 (78) от библиотеката на Рилския манастир е обемен ръкопис, който впечатлява изследователите не само с текста и състава си, но и със своята богата украса“ (с. 7-8). Всичко това мотивира обекта, целта, задачите и методите на настоящото изследване.

С оглед на съществуващите изследвания върху Рилския дамаскин са открити няколко проблематични кръга: класификация, украса, локализация и датировка. Подчертава се мнението на водещи специалисти, че ръководна тенденция в ръкописната продукция на 17 век е промяната в йерархията на илюстрирането на кодексите, без акцентът да е изрично върху връзката език, текст и украса.

Обект на изследването е Рилският дамаскин от втората половина на 17 век.

Целта на дисертацията е изследване и представяне на късносредновековната проповед като омилетичен жанр с нейните особености и характеристики. Рилският дамаскин е анализиран в църковно риторическа, филологическа и изкуствоведска перспектива.

Задачите за постигане на поставената цел са обобщени в три групи, включващи: кратък очерк върху живота и творчеството на св. Дамаскин Студит и ролята и мястото на дамаскините в живота на българите през Късното средновековие; Рилският дамаскин като самостоятелен кодекс и сравнение с други дамаскини; и изкуствоведски анализ на миниатюрите.

В първа глава вниманието е насочено към реализирането на първата група от посочените задачи. Контекстът на реализацията им е късносредновековната проповедническа традиция с оглед обстоятелството, изтъкнато от докторанта, че „конкретно се проследява навлизането на дамаскинарската литуратура в България и нейното отражение в нашата книжнина“ (с. 18). Обособени са три тематични дяла във връзка с проповедта, историята на дамаскините в българските земи и взаимодействието между слово и образ

Без съмнение, тази проблематика по природата си е сложна и затова докторант Николина Александрова проявява старание да представи проблемните моменти и съответните научни анализи максимално ясно. Разбира се, в частност би могло да се обърне повече внимание и на други мнения по отношение на християнската проповед (напр., хабилитацията на проф. Иван Денев, *Проповедта в епохата на Българското възраждане*. – ГСУ БФ, Нова серия, Т. 4, 1997, както и статиите му в списание *Духовна култура върху древнохристиянската проповед*). Опората само върху някои реконструкция крие известни рискове. Изправен пред тези трудности и стремейки да им даде убедителен отговор, докторантът предлага решения, съобразени с основните тенденции и издания по разглежданата проблематика. Като цяло Николина Александрова е привърженик на традиционните схващания и се придържа към тях, докато на места представя и самостоятелен прочит по повдигнатите въпроси (с. 39 и сл., с. 63-64 и др.).

Втората глава е своеобразно продължение в реализирането на втората група от поставените от докторанта задачи. Разработката е разширена, като вниманието е насочено върху кодикологичните, палеографските, правописните и текстологичните особености на Рилския дамаскин Николина Александрова не се задоволява само със съпоставката на основните източници, но полага и усилия да разкрие смисъла или нюанса на наличните разлики. Затова тя посочва контурите, последователността и разнообразието от теми, включени в анализирания извори (срв. бележките под линия), което е белег за самостоятелно виждане по съответния проблем. В края на главата (с. 103-114) е въведено Приложение: Издание на увода на „Словото за превеликите чиноначалници Михаил и Гавриил“ по преписа РлД, л. 324 – 328 и по гръцкото печатно издание, което създава усещането за пригледност. Същевременно частта има характер на втъпление към третата и основна част в дисертацията.

В трета глава докторантът пристъпва към решаването на третата група от поставените в Увода задачи. В това се заключава и същината на труда на Николина Александрова. На базата на досега направените анализи тя последователно и задълбочено разгръща изкуствоведския анализ на миниатюрите в контекста на унаследената норма за украса на ръкописите и на кодексите от периода, локализацията на ръкописа и връзката му с дадено калиграфско ателие и прецизиране на картината на книжовните средища и преписваческата дейност в XVII-то столетие. В светлината на сравнителния анализ текстът следват непринудено и последователно. Работата на Николина Александрова говори за точност, без абсолютизиране, в изложението, което е свидетелство за научна

зрялост. Възприемането на едно или друго мнение е критично, а не с оглед на по-голямата убедителност на застъпването от нея. Това проличава и от отношението ѝ към избора на данни.

Заклучението обобщава направените изводи от проведения анализ и убедително подчертава, че изследването на късносредновековната проповед и Рилския дамаскин, като неин представител, дава достатъчно убедителни основания да смятаме, че тази творба се характеризира със значителна изисканост на фона на останалите дамаскини с художествена украса.

Приносният характер на дисертационния труд се заключава в няколко негови положителни особености:

1) След монографиите на проф. Т. Поптодоров (Теория на проповедта. Т. 1. С., 1992; История на проповедта. Т. 2. С., 1992), проф. Б. Андонов (Теория на църковното красноречие. С., 2011) и доц. А. Александров (Проповед, проповедник, слушатели. С., 2018) и др., както и изследванията в областта на литургичната наука на проф. архимандрит Авксентий (Еортология. Пловдив, 2002), доц. дякон Ив. Иванов (Литургични коментари, анализи и интерпретации на Дневника на Етерия (сравнително изследване с паралели от богослужебната традиция на Църквата). – В: Сборник: Дневникът на Етерия „Peregrinatio ad loca Sancta – Поклонение до Светите земи“. Литургичен извор. Текст, коментар, интерпретация. Съст. дякон Иван Иванов (Кюмурджийски). С., 2019, 142–278; От началото към безкрая – от първообраз към образ и отобраз – изследователски парадигми в изследването на ангелската песен в християнската химнография и пеене – Българско музикознание, 43, 2019, № 1, 3–22), на старобългарската книжнина на доц. Ст. Кожухаров (Неизвестен летописен разказ от времето на цар Иван Асен II. – В: Проблеми на старобългарската поезия. София, 2004, 310–322) и др. настоящата дисертация е принос в нашето академично богословие. Трудът дава сериозни основания за преосмисляне на известни становища (особено в съвременната богословска мисъл), но и представлява своеобразно разширение и добавяне на нови изяснения (главно черпейки от преданието на Църквата). Докторантът обръща оправдано внимание върху постигнатото в родната наука и прави опит за нов прочит на сложната проблематика в контекста на съвременното развитие на изследванията.

2) Николина Александрова умело разполага сложния комплекс от проблеми, които интересуват съвременните изследователи, и излага ценни възгледи на православни богослови. Коментарните бележки и приваждането на нови сведения е положително за популяризирането на проблематичната област и я правят и днес интересна и актуална.

3) Представеното изследване има положително значение за нашето богословие. Докторантът се опитва да намери най-верния път към изясняването на отделните въпроси и тяхното отражение върху много богословски проблеми, които предстоят да бъдат изследвани в родната наука.

Позволявам си да отбележа и някои слабости в дисертационния труд.

Най-напред предвид широтата на разглежданата тема налице са някои неточности и пропуски в цитираната литература. Напр. труда на специалиста по гръцка палеография и кодикология трябва да се посочи с правилното заглавие: Пробλήματα της ζωής και του έργου του Δαμασκηνού Στουδίτη. – МОСХОВІА, 1, 2001), с. 247 - 258; трудовете на специалиста по библийска риторика Roland Meynet (Treatise on Biblical Rhetoric. Leiden/Boston, 2012 и Rhetorical Analysis. An Introduction to Biblical Rhetoric. Sheffield, 1998), трудът в областта на древнохристиянската литература

на англиканския свещеник Andrew B. McGowan (*Ancient Christian Worship. Early Church Practices in Social, Historical, and Theological Perspective*. Grand Rapids, 2014); трудовете на Larry Hurtado, специалист по история на древното християнство (*At the Origins of Christian Worship: The Context and Character of Earliest Christian Devotion*. Grand Rapids, 2000; *The Place of Jesus in Earliest Christian Prayer and its Import for Early Christian Identity*. – In: Hvalvik, R., Sandnes, K. O. (eds.). *Prayer and Early Christian Identity*. Tuebingen, 2014, pp. 35-56) и др.

Наред с това в Библиографията са посочени съчинения, които нямат никакво отношение към разглежданите проблеми. Единственият допирен момент е, че са материали, писани от бивши или настоящи преподаватели в Богословския факултет на СУ. От друга страна са пропуснати статиите на проф. Ив. Денев във връзка с древната християнска проповедническа традиция (особено тези в списание *Духовна култура* в периода 1983-1992).

Обща слабост е форматирането на основния текст и бележките под линия.

Слабост е съчетаването в съдържанието и на други места (напр. при изброяването на задачите) на римски и арабски цифри.

Друга слабост са цитиранията под линия (с. 7, 8, 9, 10, 19, 20, 21, 159-162 и др.) и някои библейски препратки (проповедта на св. апостол Павел в Атинския ареопаг се намира в Деян. 17:16-34, а не в 1 Кор. гл. 15, с. 24; във втора глава на 1 Кор. няма 20 стих, а тя завършва със ст. 16, с. 23; текстът „Твоето слово е истина“ е от Йоан 17:17, а не от Йоан 17:14-17, с. 18).

Изразът Божие Слово и Божие слово има различен смисъл от догматическа гледна точка.

Има някои правописни грешки (с. 14, бел. 32, с. 143), както и неясни твърдения (с. 28)

В някои случаи цитиранията на изворите са по втора ръка (с. 24, 25, 49, 119), имената на гръцките автори трябва да са в номинатив.

При изясняването на отделни думи и понятия трябва да се привличат специализираните издания за тази цел (напр. Liddell, H. G., Scott. R. *A Greek-English Lexicon*. Oxford, 1940⁹; Bauer, W. *A Greek-English Lexicon of the New Testament and Other Early Christian Literature*. Translation and adaptation of the 4th rev. and augmented ed. by W. F. Arndt and F. W. Gingrich. Cambridge/Chicago, 1957; Kittel, G., Friedrich, G. *Theologisches Woerterbuch zum Neuen Testament*. 11 Bde., Stuttgart, 1933-1979 и др.). Въобще ползването на справочната литература от този род е проблем или води до проблеми.

При очертаването на приносните моменти в дисертацията (4 на брой) акцентите са по-скоро върху процесите, дейностите, от които следват конкретните резултати, постигнати въз основа на тях. Всъщност приносните представляват очакваните резултати, новото, което се предлага.

Като цяло, следва да се посочи, че докторант Николина Александрова Александрова е успяла да реализира поставените цел и задачи. Дисертационният труд е написан на ясен и стегнат език, с отлично владение на професионалната терминология, което допринася за цялостното и леко възприемане на изложението. В работата си дисертантът проявява критичност и коректно отношение към различните тези.

Николина Александрова е автор на 9 научни публикации и доклади пред национални и международни научни форуми. Всички те са свързани с темата на дисертацията. Общото впечатление при тези публикации (срв. Списък с научните публикации в края

на Автореферата, с. 35-36) е, че авторът борави свободно с аргументирания научно-богословски анализ, умее да пише есеистично, интригуващо и интелигентно.

З а к л ю ч е н и е

Като имам пред вид цялостните качества на дисертационния труд, неговите високи научни достойнства, предлагам уважаваното научно жури **да присъди на г-жа Николина Александрова Александрова образователната и научна степен „доктор“**.

София, 14 септември 2020 г.

Рецензент:

(проф. дбн Емил Трайчев Стоянов)